

Interview met Willem Melching over de rol van Duitsland in Europa

‘Wij moeten Rusland op afstand houden, maar mogen Luxemburg niet bang maken’

Willem Melching is historicus en was tot aan zijn pensionering Universitair Docent aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft veel gepubliceerd over Duitsland en de recente Duitse geschiedenis. In 2016 verscheen zijn boek *Waarom Duitsland?* In 2017 verscheen het boek *Modern Duitsland*. Eerder (2013) verscheen van zijn hand een goed ontvangen boek onder de titel *Hitler. Opkomst en ondergang van een Duits politicus*. Ook schreef hij een handboek over de geschiedenis van de DDR (2014). In dit interview staat de vraag centraal wat de rol is van Duitsland in het huidige Europa. In de eerste helft van de twintigste eeuw speelde Duitsland een hoofdrol in twee wereldoorlogen die Europa sterk verdeelden. Dat was een belangrijke aanleiding tot de vorming van de Europese Unie. Na de oorlog ontwikkelde Duitsland zich langzaam maar zeker tot de leidende natie in de Europese samenwerking zonder dat zelf te ambiëren.

Door Jan Hoogland

De eeuw van Duitsland | ‘Waar komt mijn interesse voor Duitsland vandaan? Ik denk dat mijn keuze op Frankrijk zou zijn gevallen als ik vooral in de achttiende-eeuwse geschiedenis geïnteresseerd was. En op Engeland als het om de negentiende eeuw ging. Maar mijn interesse ging vooral uit naar de contemporaine geschiedenis en de twintigste eeuw is nu eenmaal de eeuw van Duitsland. Dat land is twee keer een wereldoorlog begonnen. Maar ook de tussenliggende ‘republiek van Weimar’ fascineerde mij destijds bijzonder, een democratie die uiteindelijk ten onder ging, maar tegelijkertijd cultureel een enorme bloei doormaakte. Wat mij destijds minder interesseerde, maar mij gaandeweg steeds meer is gaan bezighouden was Duitsland gedurende de Koude Oorlog, de DDR. Die belangstelling heeft alles te maken met het feit dat ik van 1981 – 1983 in Berlijn heb gewoond. Van de Duitse geschiedenis voor 1870 weet ik niet veel, maar Duitsland als grootmacht en later als speelbal van de Koude Oorlog en natuurlijk de Duitse hereniging vind ik wel heel interessant.

Kijk je naar de geschiedenis van Duitsland na de dramatisch verlopen Tweede Wereldoorlog, dan zie je dat Duitsland worstelde met twee problemen: Duitsland was gedeeld én het land was besmet: je kon als Duitser geen nationalist meer zijn. Als antwoord daarop bekennen zowel Oost- als West-Duitsland zich tot een soort van supranationaal ideaal. De Oost-Duitsers sluiten zich gedwongen aan bij het communisme en het Warschaupact. De West-Duitsers sluiten zich eerst aan bij de NAVO en kort daarna, in 1957, bij Europa door het verdrag van Rome te tekenen. De West-Duitsers gebruiken sindsdien Europa als een soort mantra: zij willen zich via Europa rehabiliteren, een soort reclassering voor een misdadige natie, en daarbinnen zoveel mogelijk hun eigen belangen veilig stellen. Het Europese project houdt voor de Duitsers vooral een poging in om zich weer te positioneren als betrouwbare mede-Europeanen. Daarnaast is Duitsland een sterk geïndustrialiseerde en op export gerichte economie. Een Europese vrije markt is in hun belang. In dit proces toont Duitsland zich een typische koopman-dominiee: moraal en economisch belang kwamen in dit streven samen. Daarbij was vooral de Frans-Duitse samenwerking van groot belang.

Achteraf kun je stellen dat deze dubbele doelstelling uitstekend gelukt is. Daarnaast was er voor de veiligheid in Europa ook nog

PERSONALIA

Willem Melching studeerde geschiedenis in Leiden en werkte enige jaren in West-Berlijn aan zijn proefschrift. Hij was verbonden aan de universiteit Leiden en daarna aan de UvA. Hij publiceerde een tiental boeken over Duitse en Europese geschiedenis en vele artikelen in onder meer het Historisch Nieuwsblad, essaybundels en dagen-weekbladen. Hij werkt momenteel aan een biografie van Karel van het Reve.

een derde partij nodig, de Verenigde Staten. Vandaar de ‘Westbinding’ van bondskanselier Adenauer waarin Amerika functioneert als onze beschermengel. Adenauer won destijds de verkiezingen met de kreet ‘Keine Experimente’, maar was in feite een revolutionair door zijn duidelijke keuze voor Duitsland als een West-Europese natie, de ‘Westbinding’. Daarbij komt dat West-Duitsland door de tweedeling ook katholieker was geworden, omdat de protestanten vooral in Pruisen en dus in de DDR woonden.

Na de val van de muur | Deze combinatie van Atlantische veiligheid en Europese samenwerking is eigenlijk het fundament onder de Duitse buitenlandse en economische politiek. Deze situatie bestaat redelijk stabiel voort tot het moment dat de muur valt. Daarna vindt er een grote heroriëntatie plaats, waar wij nu nog middenin zitten. Enerzijds zie je dat onze trans-Atlantische bondgenoot, de VS, de focus verlegd heeft naar Azië en vooral naar de opkomst van China. Anderzijds zie je dat Duitsland heel erg op zoek gaat naar een nieuwe rol binnen Europa. Door de val van de muur is het relatieve gewicht van Duitsland sterk toegenomen. Duitsland is qua oppervlakte een stuk groter geworden en qua inwonertal zelfs de grootste. Maar ook zijn geografische positie is veranderd. Berlijn ligt zestig kilometer van de Poolse grens, waar voorheen het regeringscentrum Bonn zestig kilometer van de Nederlandse en Belgische grens lag. West-Duitsland vormde destijds de oostgrens van West-Europa, met het ijzeren gordijn als zichtbare scheiding. De DDR vormde daarentegen de westgrens van communistisch Europa. Het verenigde

Duitsland ligt echter ineens weer in het centrum van Europa. Daarnaast is de Duitse economie ook de grootste economie van Europa geworden. De economische ontwikkeling in Zuid-Europa is grotendeels stil komen te liggen, terwijl Duitsland zich snel is blijven ontwikkelen.

Hoe moet Duitsland met deze nieuwe positie omgaan? Je ziet dat er gezocht wordt naar een meer autonome rol voor Europa, onafhankelijker van de Amerikanen en naast de Russen en de Chinezen. Dat betekent noodzakelijkerwijze dat er meer integratie moet plaatsvinden van de buitenlandse politiek, de financieel-economische inrichting van Europa en de militaire samenwerking. Maar dat project loopt heel moeizaam. Dat komt doordat veel landen er niet om staan te springen hun autonomie prijs te geven. Duitsland staat ook open voor meer militaire samenwerking, maar ook dat is lastig, want Duitsland heeft nog niet veel te bieden. In Europa is alleen Frankrijk een kernmacht, maar hoe moet je dat Europees maken? Wie beslist er dan over een Europees kernwapen? Een club van 27? Frankrijk en Duitsland? Een Europees leger lijkt ook geen optie en datzelfde geldt voor een zelfstandig Europees alternatief voor de NAVO. De oorlog in Oekraïne bewijst dat de NAVO nog lang niet dood of achterhaald is. Tegelijk staat Europa voor een bevolking van 500 miljoen mensen, aanzienlijk meer dan de VS. Europa doet er dus toe, maar de droom van Europese geopolitieke autonomie is niet gemakkelijk te realiseren. Er is daarvoor te veel verscheidenheid in Europa.

Hetzelfde geldt voor de economische samenwerking. Zolang er in de sociale systemen van de verschillende landen geen gelijkwaardigheid is kun je geen intensieve financiële samenwerking realiseren, want dan stroomt al het geld onherroepelijk naar het laagst punt, de armste gebieden. Hoe belangrijk Europa dus ook is, het project van grotere eenwording is zeer ingewikkeld.

Te snelle uitbreiding? | Vaak wordt gezegd dat we de Europese Unie veel voorzichtiger hadden moeten uitbreiden. Maar vanuit Duits perspectief vormde deze uitbreiding eigenlijk een noodzakelijke keuze. Als die uitbreiding niet had plaatsgevonden waren deze landen arm gebleven en voortdurend kwetsbaar voor Russisch revanchisme. Daarom heeft Duitsland ook daarin het voortouw genomen. Niet alleen uit naastenliefde, maar ook vanwege economische belangen. De Duitse auto-industrie heeft bijvoorbeeld enorm geïnvesteerd in de Oost-Europese landen. Duitsland was vuurbang voor een scenario waarin het zou grenzen aan allerlei landen die in armoede zouden wegzinken. Dus er was geen ander optie dan die landen te helpen en erbij te halen.

Maar door deze snelle uitbreiding is de diversiteit in Europa wel enorm toegenomen. Europa gaat een beetje aan haar eigen succes ten onder. Daarom is het de voortdurende uitdaging om deze landen zo snel mogelijk op een West-Europees niveau te krijgen. Alleen zo kan voorkomen worden dat zij door blijvende armoede afglijden naar populistisch-autocratische staten, wat voor hun

economische ontwikkeling funest zou zijn. Deze staten erbij te houden is dus ook sterk in het belang van de West-Europese landen.

Frans-Duitse samenwerking | Door de genoemde heroriëntatie na de val van de muur is ook de samenwerking tussen Duitsland en Frankrijk moeizamer geworden, waar dat oorspronkelijk de spil van de Europese samenwerking was. Dat is begonnen onder Merkel. De Fransen zijn sindsdien min of meer van een leidende natie naar een junior-partner gedegradeerd. Met name tijdens het bewind van Hollande werd het steeds moeilijker voor de Duitsers om de Fransen als een echt volwaardige partner te zien. De uitkomst daarvan is voorlopig dat Macron steeds meer zelf initiatieven is gaan nemen. De Duitsers worstelen met dat probleem. Daarbij hebben de Duitsers de laatste vijftien jaar vooral een heel verzoenende politiek gevoerd richting de Russen, veel meer dan de Fransen. Ook dat heeft tot een onafhankelijker koers van de Fransen geleid.

Daarbij komt nog dat de Duitse democratie sinds de Tweede Wereldoorlog een baken van stabiliteit vormt in Europa. Weliswaar zijn de grote partijen net als elders steeds kwetsbaarder geworden, maar desondanks zitten de Duitse bondskanseliers en regeringen relatief lang. En hoe langer je zit, hoe groter ook vaak je rol en invloed in Europa wordt. Kijk maar naar Mark Rutte. Frankrijk heeft daarentegen kenmerken van een semi-autoritair regime, met veel gezag bij de president en veel minder democratische controle via het

parlement. Juist recent blijkt dat het Franse presidenten steeds moeilijker valt herkozen te worden. Ook de band tussen de presidenten en politieke partijen is steeds minder sterk. Macron nam bij zijn verkiezing zelfs zijn eigen nieuwe partij mee, notabene met zijn eigen initialen als partijnaam.

Dit verschil in politieke cultuur is er ook de verklaring voor dat Franse presidenten zo regelmatig worden geconfronteerd met breed gedragen opstanden onder de bevolking. Denk aan de gele hesjes. Er ontbreekt daar een verbinding tussen het staatshoofd en politieke bewegingen die draagvlak hebben in de samenleving. Een heel andere politieke cultuur dan in Duitsland. Sterk leiderschap, maar tegelijk een verzwakte economie en verzwakte sociale cohesie, waardoor de samenleving sterker gepolariseerd is. Kijk maar naar de reële bedreiging die de populistische presidentskandidaten van rechts én van links vormen bij de presidentsverkiezingen in Frankrijk.

Leider tegen wil en dank | Kijk je tegen bovenstaande achtergrond naar de 'regimechange' van Merkel naar Scholz in Duitsland, dan valt opnieuw de stabiliteit en continuïteit op. Ook al wordt Duitsland nu door een andere coalitie bestuurd, Scholz voltrekt geen breuk met het verleden. Hoogstens wil hij het beter doen, wat hem overigens niet gemakkelijk zal vallen met drie partijen in de coalitie. Er is opnieuw sprake van een sterk pro-Europese lijn. Ook als het gaat om klimaatbeleid is de continuïteit vrij groot. Misschien dat de liberalen van FDP nog het meest afwijkend zijn, maar die willen

zo graag mee regeren, dat ik geen grote problemen voorzie.

Daar moet echter wel bij worden opgemerkt dat door de uitgebroken oorlog in de Oekraïne binnen enkele maanden het hele regeringsakkoord weer ter discussie staat. Er moet een enorme herbezinning plaatsvinden op de defensietaken die Duitsland zichzelf stelt en op de relaties met Rusland, waarschijnlijk zelfs een herwaardering van kernenergie om van de afhankelijkheid van Russisch gas los te komen.

In zekere zin lijken door de acties van Rusland de verhoudingen van de jaren tachtig weer terug te keren. Ineens is er toch weer sprake van een onberekenbare macht land in het oosten en de daaruit voortvloeiende defensieve uitdagingen. Dat roept de vraag op of Duitsland ook militair een leidende rol gaat spelen in Europa. Duitsland heeft net als Nederland de dienstplicht afgeschaft en de eigen defensie in de afgelopen periode grondig verwaarloosd. Ik geloof dat ze zelfs maar één goed functionerende helikopter hebben. Dus investering in hun defensieapparaat blijkt ineens weer een dringende noodzaak. Daar staat tegenover dat Duitsland wel een enorm belangrijke wapenindustrie bezit: het is de vierde wapenexporteur ter wereld.

Ik voorzie dat Duitsland wel een leidende rol moet nemen en de daarmee gemoeid gaande kosten voor lief zal moeten nemen. Het alleen maar trekken van de portemonnee is niet langer voldoende; Duitsland zal aan de bak moeten. Het is langzamerhand niet meer acceptabel

“Ik voorzie dat Duitsland wel een leidende rol moet nemen en de daarmee gemoeid gaande kosten voor lief zal moeten nemen.”

dat de Duitsers zich blijven verschuilen achter hun verleden. Werd dat verleden in eerste instantie vooral door andere naties gebruikt om Duitsland klein te houden, nu lijkt het er vooral op dat Duitsland het zelf gebruikt om weg te kunnen duiken voor de eigen verantwoordelijkheid. Dat tijdperk lijkt nu echt voorbij.

Ik herinner mij een uitspraak van Willy Brandt in een door Nederlandse journalisten gemaakte documentaire. Op een vraag over de macht van Duitsland in Europa antwoordde hij, uit het hoofd geciteerd: “Wij moeten de Sovjet-Unie op een afstand houden, maar we mogen Luxemburg niet bang maken”. Dat lijkt nu meer dan ooit de uitdaging waar Duitsland voor staat. Het zal zijn macht moeten tonen en de bijpassende

rol moeten vervullen zonder de eigen partners de stuipen op het lijf te jagen.

Dit tekent de moeilijke positie van Duitsland, die nog verder gecompliceerd wordt door de lastige relatie tot Rusland, dat in de Tweede Wereldoorlog het voornaamste slachtoffer was van de Duitse agressie en bovendien de grote verliezer is van de val van de muur. Duitsland moet daar heel omzichtig mee omgaan. Duitsland is als het ware een boxer met één hand op de rug gebonden. Die terughoudendheid is goed, maar moet er niet toe leiden dat Duitsland haar verantwoordelijkheid ontloopt als één van de meest stabiele democratieën, als de krachtigste economie én als in potentie de grootste militaire macht in Europa. De toekomst zal het uitwijzen.’